

Raadiomängud Eestis Teise maailmasõja ajal ja järel

Jaak Pihlau

II peatükk

Abwehrgruppe 326

“Hitleri Saksamaa ja Stalini Venemaa salateenistused pidasid aastail 1941–1945 kõige intensiivsemat ja brutaalsemat luure- ja vastuluuresõda kaasaaja sõdade ajaloos. Mingit armu ei palutud ega antud. Mõlemad salateenistused püüdsid kinni, dubleerisid, lasid maha, piinasid, küüditasid või vangistasid kümneid tuhandeid vastaspoole agente (arvesse võtmata miljoneid “mitteagente”), kellest enamik olid Nõukogude kodanikud. Sakslased kaotasid Venemaal peetud luuresõja täielikult ja kuigi nende sooritusel Nõukogude Liidu vastu olid märksa paremad kui Läänerindel, jäi sellest siiski väheseks.”

Robert Stephan. Stalin`s Secret War. Kansas University Press, 2003

Luurekeskus Tartus, Aia t. 42

Saksa-Vene rindel peeti Teise maailmasõja ajal arvukalt suuremaid ja väiksemaid raadiomänge, kus vastamisi olid Punaarmee vastuluureosakond Smerš ja Saksa *Abwehr*, FHO¹

või SD *Ausland*. Kui venelased endise vastuluureohvitseri G. Tarassovi andmeil² pidasid vähemalt 183 raadiomängu, millest enamiku toimumist on kinnitanud ka Saksa allikad,³ siis Saksa raadiomängudest on teada palju vähem. Üks kõige edukamaid nende hulgast oli kahtlemata *Abwehrgruppe* 326 (lühidalt AG 326), mis 207. julgestusdiviisi ning Põhjarinde tagalaülema käsualusena loodi 1943. aastal ja saabus Eestisse sama aasta kevadel.

Eesti territooriumil oli enne AG 326 kohalejõudmist Saksa sõjaväeluure kohalikuks keskuseks juba varem mainitud ANSt Reval, kust uuele luuregrupile anti üle vastuluurega seotud kohustused referaadi Sch-F (vastuluure vaenlase vastu) raamides. Kõigi ülejäänud referaatide (vastuluure Saksa armee, tööstuses, vangilaagrites jne.) osas jäi olukord endiseks, Tallinna linn ja selle ümborus jäid endiselt ANSt Revali haldusalasse. Kui Saksa väed 1944. a. alguses Leningradi alt taganesid, anti AG 326 üle rindelt Eestisse saabunud 18. armee alluvusse.

Grupi ülesandeks oli vastuluure tegevus Põhjarinde tagalas, seega võitlus Nõukogude parašütistide ja partisanidega, vastase taktikaliste kavatsuste väljaselgitamine, vaenlase desinformeerimine raadiomängude abil ja väljauurimine, kuhu Nõukogude luurajaid Saksa tagalas saadetakse, Eestis endale agentide ja usaldusisikute värbamine.

Luurerühma uueks asukohaks valiti Tartus asuv hoone aadressil Aia (praegu Vanemuise) 42, kus tollal asetses (ja asub praegu) Eesti Kirjandusmuuseum (1940. aastani kandis Eesti Rahva Muuseumi filiaali nimetust). 1943. a. kevadel asus sellesse hoonesse AG 326 Saksa sideüksuse sildi all. Okupatsioonivõimude käsul olevat senistele valdajatele antud korraldus 24 tunni jooksul maja tühjaks teha⁴ ja Saksa armeele üle anda.⁵

¹ FHO = *Fremde Heere Ost*, Saksa kindralstaabi osakond, mille ülemaks 1942–1945 oli R. Gehlen, hilisem Lääne-Saksa luureteenistuse (*Bundes Nachrichtendienst*) juht.

² G. Tarassov. Suur mäng, Moskva, 1997 (vene k.).

³ R. Stephan. Stalin`s secret war. Kansas University Press, 2003, lk. 4–10.

⁴ E. Hion. Tartu, Vanemuise 42. – Aja Puls 1985, nr. 9, lk. 23.

⁵ Kirjandusmuuseumi juubelikogumikus “Juurtega sajandite mullas” (Tallinn, 1990) kinnitatakse ekslikult, et maja läks 1943. a. Saksa välisandarmeeria kätte. Millal täpselt AG 326 hoonesse sisse kolis, pole teada, ametlikult anti maja neile üle 01.03.1943.

AG 326 ülemaks oli *Oberleutnant* (hilisem kapten) Helmuth Dammerau, kes enne sõda oli olnud ühe Saksa väikelinna linnapea ja aktiivne natsipartei liige. Kahele teisele ohvitserikohale olid määratud tõlkidena töötavad *Sonderführer*´id (*Sonderführer* oli kogu *Wehrmacht*´i hõlmavas süsteemis auaste, millega nimetati allohvitseri või ohvitseri auastmeta erialaspetsialiste, kes teenisid vastavalt ohvitseri või allohvitseri ametkohal) Leonhard Wiren ja Werner Redlich. Viimasest sai hiljem raadiomängude pidamise tegelik organisaator ja eestvedaja, kes on hiljem Nõukogude sõjavangis kirjutanud väga põhjaliku ülevaate AG 326 tegevusest Eestis.⁶

Redlich sündis 14.12.07 Saksamaal Neubukowis Mecklenburgis, kasvas üles Venemaal Harkovis, alates 1921. aastast elas nende perekond Eestis (Tallinnas ja vahepeal ka Rakveres). 1926. a. lõpetas Tallinna Saksa Reaalgümnaasiumi, seejärel töötas äriteenijana firmas Halberg-Bücting. 1928–1929 oli ajateenija Eesti sõjaväes, kuid EV Sõjakooli ohvitserideklassi teda kui sakslast vastu ei võetud. Hiljem töötas Tallinnas mitmes äriettevõttes, viimati A. M. Lutheri firma toodete müügijuhina. 1939. a. sügisel siirdus ta Hitleri kutsel ümberasujana Saksamaale, töötas seal ärijuhina ja oli kaupluse omanik. 1942. a. kutsuti sõjaväkke ning tänu keelteoskusele ja samuti Tallinnast pärit koolivenna Willy Krachti eestkostele pääses teenima *Abwehr*´i. Viibis tõlgina Idarindel mitme *Abwehrgruppe* koosseisus (*Abwehrgruppe* 302 Poltaavas ja Kurjatševkas Starobelski lähedal, hiljem Kiievis, *Abwehrgruppe* 314 Torskajas Stalino-Starobelski vahel). Pidas viimases 1942. aastal oma esimese raadiomängu, kasutades radistina vangi langenud ja ümbervärvatud vene luurajat “Petjat”. Mais 1943 viidi *Abwehrgruppe* 326 koosseisus Eestisse, olles alguses selle ainus liige, kes valdas puhtalt eesti keelt.

Abwehr´i süsteemis nimetati kõiki erialaspetsialiste (tõlgid, insenerid, keemikud jne.) *Sonderführer*´iteks, kes võisid kuuluda kas kategooriasse “G” (auastmelt allohvitserid), “Z” (auastmelt leitnandid), “K” (auastmelt

Aia t. 42 Tartus Saksa ajal. Repro

kaptenid), “E” (auastmelt majorid) või “R” (auastmelt kolonelid). *Sonderführer*´i nimetus kehtis ainult *Abwehr*´is teenimise perioodil, isikkoosseisus määratud ajavahemiku vältel ja ainult kindlaksmääratud väeosas. Redlich määrati esialgu *Sonderführer*´iks-G, ametlikult kinnitati ta sellele ametikohale alles detsembris 1943, sest ta polnud päritolult riigisakslane (saabus ümberasujana Saksamaale alles 1939. aastal).

Mõlemad AG 326 *Sonderführer*´id täitsid Dammerau äraolekul ka tema asetäitja kohuseid, 1943. a. tegid seda vahetevahel ka teised AG 304-st kohale komandeeritud ohvitserid – leitnandid Neumann, Köhler ja Schörmann.

AG 326 ametlikult kinnitatud isikkoosseis oli 29 inimest, staabirühma kuulusid peamiselt sakslased, Dammerau ja Redlichi kõrval veel baltisakslased Leonhard Wiren ja Sire (mõlemad pärit Eestist), Ruprecht (fotograaf) Salmon, Born, Schreider, Mayer ja Dietrich. Nagu öeldud, täitsid tõlkide ülesandeid Redlich ja Wiren kahekesi. Viimane saabus väeosas alles sügisel 1943 ja tema keelteoskus ei olnud sellisel tasemel nagu Redlichi oma. Hiljem tegeles Wiren peamiselt paberitööga ja staabidokumentide tõlkimisega. Raadiomängude tegelik läbiviimine langes peaaegu täielikult Redlichi õlgadele, kuigi ka temal ei olnud õigust uusi agente värvata – see kuulus täielikult kapten Dammerau kompetentsi. Praktikas andis Redlich kõigepealt soovitus

⁶ ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 14288, lk. 75–132 (edaspidi lühidalt “Redlichi aruanne”).

uue agendi värbamiseks ja Dammerau aktsepteeris selle. Ka raadiogrammide tekstid koostas kõigepealt Dammerau, misjärel Redlich pani teksti ümber vene või eesti keelde.

Staabirühmas teenisid peale ohvitseride veel *Hauptfeldwebel*, majandusülem, kuus staabikirjutajat, kaks radisti ja kümme autojuhti.

Teine oluline allüksus oli raadiorühm, mille tööd juhatas Saksa allohvitser Werther, erialalt raadiotehnik. Kõik ülejäänud raadiorühma liikmed olid ümbervärvatud Nõukogude parašütistid, kellel enne seda tuli töötada veidi aega AG 326-s agent-tuvastajana.

Mis puutub *Abwehr*’i vastaspoolesse, siis märgime kõigepealt, et 1943. a. esimesel poolel oli Eesti Partisaniliikumise Staap visanud Eestisse alla juba vähemalt viis parašütistide gruppi, mis kandsid tingnimetust “Viru”, “Harju”, “Pärnu”, “Viljandi” ja “Tartu”. Enamikel juhtudel õnnestus Eesti Omakaitse allavisatud parašütistid kiiresti kinni võtta, mille järel nad anti üle Saksa võimudele.

Grupi “Harju” liige Endel Paevere andis märtsis 1943 enda vabatahtlikult üles Jõhvi GFP (*Geheime Feldpolizei*) kätte, tema järel tegi sedasama ka “Viru” radist Aleksander Traks. Mõlemaid hakati kasutama teiste Eestisse saadetud Nõukogude luurajate kindlaks-tegemiseks ja jälitamiseks. Üldse jäid sõja ajal Eestisse saadetud parašütistidest tabamata vaid üksikud. Tuntumateks nende seas olid grupi “Pärnu” komandör Ilmar Jürisson⁷ ja grupi “Viljandi” komandör Otto Saks⁸. Esimesel õnnestus Omakaitse suurhaaran-gu ajal põgeneda ja kuni Nõukogude vägede naasmiseni Eestisse 1944. aastal varjuda oma tuttavate juures. Ka Otto Saksal õnnestus teistkordse ümberpiiramise ajal põgeneda, paljajalu läbi turbasoo, ja leida oma tuttava-te juures varju.

Paevere värvati AG 326 poolt agent-tuvas-

tajaks varjunimega “Artur Palm”, Traks jäeti esialgu Jõhvi GFP juurde, kuid hiljem viidi samuti AG 326-sse agent-tuvastajaks varju-nimega “Talv”, kusjuures Jõhvi GFP-s hakkas teda asendama äsja tabatud salga “Viljandi” liige Evald Järvekülg. Sügisel värvati AG 326-sse veel 8-liikmelise Aksel Präätsi luuregrupi endised liikmed Oskar Põldemaa (agent-tuvastaja varjunimega “Peremees”) ja Agu Teniste (varjunimi “Tisli”) ning “Pärnu” grupi endine liige Ralf Rimmelg (agent-tu-vastaja varjunimega “Rändur”).

AG 326 erilise allüksuse moodustas 1944. a. alguses loodud jahikomandorühm. See formeeriti põhjusel, et Eesti Omakaitse tekkis oma suhteliselt nõrga sõjalise ettevalmistuse ja kehva relvastuse tõttu sageli tõsi-seid raskusi partisanide tabamisel, peale selle ei suutnud nad sagedastele väljakutsetele vajaliku kiirusega reageerida. Saksa Põhjarinde staabis anti algul luba luua ümbervärvatud parašütistidest 30-meheline lahingurühm, mida hiljem lubati suurendada veel 10 mehe võrra. Lahingurühma ülemaks määrati endi-ne EV nooremleitnant Edvard Vahuri.⁹

Nagu öeldud, moodustasid lahingurühma tuumiku juba mainitud agent-tuvastajad: rühmavanemaks (rühmaülema asetäitjaks) nimetati Oskar Põldemaa¹⁰, jaoülemateks olid varem radistina töötanud Artur Puusepp, Manivald Moses ja Kalju Vatsel. Lahingurühma kuulusid veel endised tuvastusagen-did Aleksander Traks, Endel Paevere ja Ralf Rimmelg, nagu eespool juba mainisime.

Redlichi aruande järgi¹¹ olid suuremad Eesti tagalasse allavisatud grupid pärit Moskvast asunud Partisaniliikumise Keskstaabist, väiksemaid gruppe lähetasid ka Punalipuline Balti Laevastiku luureosakond, Leningradis asuv Eesti Partisaniliikumise Staap ja NKVD organid. Viimaste all pidas ta silmas Punaar-mee vastuluureosakonda Smerši, mis komp-

⁷ Ilmar Jürisson. (1912, Pärnumaa, Enge v. – 1985, Tallinn), hilisem põllumajandusdoktor. Vt. I. Jürisson. See ei unune. Rahvatasujad. I, Tallinn, 1962, lk. 48–76.

⁸ O. Saks. Kõik algas kahest. Rahvatasujad. II, Tallinn, 1965, lk. 95.

⁹ Edvard Vahuri (1914–1944), lõpetas Sõjakooli 1938, teenis 1. jalaväerügemendis. Vt. J. Pihlau. Auraamat EV kaadriohvitseridele. Tallinn, 2007.

¹⁰ Oskar Põldemaa, s. 1919. a. Saaremaal; ERAF, f. 129, n. 1, s. 24236.

¹¹ Redlichi aruanne, lk. 26.

lekteeriti sõja alguses teatavasti endistest tšekistidest. Eesti Partisaniliikumise Staapi juhtis kompartei sekretär kindralmajor Nikolai Karotamm, staabiülema asetäitjaks oli alampolkovnik Paul Stamm.

Eesti Partisaniliikumise Staap saatis välja peaaegu eranditult eestlastest koosneva partisanigruppe, mida juhtisid kas Venemaa eestlased või Eestimaa venelased. Algul koosnesid need kuni viiest inimesest, hiljem oli salgas umbes 10 liiget, 1944. a. alguses hakati saatma kuni 30-mehelisi grupe, ühel juhul isegi 70 mehega ja märtsis Peipsi järve ületanud Makarovi partisanibrigaad koosnes 140 eestlasest ja ligikaudu 350 venelasest. Kõik need luurajad olid ilma dokumentideta ja vaid erandjuhul varustatud rahaga. Nende tsiviilriietus oli kõigil peaaegu ühesugune – nad kandsid tumesinisest või pruunist kangast pluusi, nii et Redlichi iroonilise märkuse kohaselt võis peaaegu rääkida Nõukogude luuraja vormiriieetusest. Omamata mingeid dokumente, ei saanud nad asustatud piirkondades vabalt ringi liikuda, vaid pidid metsa varju pugema, kus aga tegelikult midagi luurata polnud. Seetõttu oli nende tegevusraadius äärmiselt piiratud ja neid oli suhteliselt lihtne kinni võtta.

Leningradi Partisaniliikumise Staap saatis välja 8–10-liikmelisi grupe koos ühe raadiojaama ja radistiga. Need rühmad koosnesid peamiselt vene rahvusest ohvitseridest, eestikeelseid dokumente neil ei olnud ning nad kandsid kaitsevärvi vatikuube ja pükse. Neid oli samuti suhteliselt kerge tabada, kuid kinnivõtmisel avaldasid nad ägedat vastupanu, võideldes harilikult kuni viimase padrunini ja tekitasid Eesti Omakaitsele suuri kaotusi. Palju paremini olid ette valmistatud NKVD rühmad, kuhu kuulus nii eestlasi kui ka venelasi. Algul olid nemadki ilma dokumentideta, kuid alates 1944. aastast varustati nad suhteliselt hea kvaliteediga valedokumentidega. Parim varustus oli siiski Punalipulise Balti Laevastiku luurajatel, keda visati tavaliselt alla paarikaupa. Neil olid head valedokumentid, relvastus, binoklid, raadiosaatjad,

kummipaadid, baromeetrid, lõhkeained ja suur toiduvaru.

Üldjuhul toimus Venemaalt saabunud ja kinni võetud agentide ümbervärbamine järgmise skeemi alusel. Suurem osa Eestisse saadetud Nõukogude luurajatest-parašütistidest võeti kinni kohaliku Omakaitse poolt ja pärast ülekuulamist kohalikus Omakaitse staabis anti üle Saksa okupatsioonivõimudele. Suuremate Omakaitse üksuste koosseisu kuulus sel ajal ka eriline vastuluureohvitser, kelle peaulesandeks oligi koostöö Saksa sõjaväevõimudega. Viimaseks võisid olla SD (julgeolekupolitsei)¹², GFB (*Geheime Feldpolizei* ehk salajane välipolitsei) või *Abwehr*. Reaalselt kuulas kinnipeetud luureagente põhjalikult üle ainult viimane, välja arvatud mõned erijuhud, kui kinnipeetava vastu hakkas erilist huvi tundma julgeolekupolitsei.

Põhimõtteliselt käis asi nii, et iga kinnipeetud parašütist tuli saata alguses SD-sse. Seal toimunud ülekuulamisel selgitati välja, kas arreteeritu on väejuoksik (siis kuulus ta üleandmisele GFB-le) või vaenlase spioon (siis anti üle *Abwehr*'ile). Praktikas käis asi veidi teistmoodi. Kui allavisatud parašütist avastati ja tabati kohalike elanike või Omakaitse poolt, siis Omakaitsele kuuluv vastuluureohvitser teavitas sellest kohe *Abwehr*'i, mille töötajad kuulasid kinnivõetu kiiresti ja põhjalikult üle. Seejärel anti kinnipeetud parašütist täiendavaks ülekuulamiseks üle ka SD-le ja GFB-le, Viimastel aga puudusid teatavasti kogemused ja erivahendid raadiomängude pidamiseks. Tegelikult vaenuliku poole parašütistide otsimine ja kinnipüüdmine *Abwehr*'i otseste ülesannete hulka ei kuulunudki, kuid selle töötajad püüdsid võimalusel osaleda kõigis haarangutes, sest peatselt sai selgeks, et omakaitselased riisusid kinnivõetud parašütistidelt mitte ainult varustust, relvi, toiduaineid ja suuri rahasummasid, vaid ka luuretööks mõeldud erivahendeid: märkmikke, raadiošifreid ja isegi raadiojaamu. Viimane asjaolu raskendas oluliselt *Abwehr*'i tööd, mistõttu peaaegu alati lülitati haarangurühma koosseisu ka paar oma meest. Parašütistidelt

¹² Eestis oli selle organi täpne nimetus "*Sicherheitspolizei und SD*".

ära võetud käsirelvad ja muu tavavarustus jäeti aga pea alati Omakaitse kätte.

Arvatavasti sel põhjusel on mõned autorid (E. Sarv¹³, M. Laar¹⁴) ekslikult arvanud, nagu oleks Eesti Omakaitse viinud läbi ka iseseisvaid raadiomänge. Allikana viitavad nad Olev Reintalu¹⁵ ja Lembit Kriisa ütlustele.¹⁶ Näiteks kirjutab M. Laar: “Rahvuslikel ringkondadel tekkis ka plaan luua Eesti Omakaitse sisse salajane ehk pörandaalune Kaitseliit. Selle projektiga tegeles eriti aktiivselt Tartu Abwehri (*Wehrmachti* vastuluureasutus) osakonna nn Meldekopfi juht, 1941. aasta Tartu ülestõusu üks juhte Olev Reintalu. Värvates nõukogude parašütiste Saksa poole ümber, tekkis Reintalul idee kasutada neid raadiomängudeks Punaarmee partisaniliikumise juhtidega, lastes neil tuua Eestisse relvastust salajase Kaitseliidu jaoks. Radiogrammidega telliti punaväelt relvi, laskemoona ja toitu, süüdati kokkulepitud ajal ja kohas märgutuled ning Nõukogude lennukid tõid saadetise kohale. Reintaluga koos tegutsenud Lembit Kriisa andmetel jõudis sel viisil eestlasteni kümnekond relvasaadetist.”

Tegelikult teadis Lembit Kriisa¹⁷ raadiomängude pidamisest isegi vähem kui Olev Reintalu. Põhimõtteliselt said sakslaste poolt okupeeritud Eestis raadiomängud toimuda ainult Saksa julgeolekupolitsei (SD) ja *Abwehr*’i range kontrolli all. Muidugi ei ole välistatud, et mõned SD või *Abwehr*’iga seotud eestlased (nagu Reintalu ja Kriisa) olid nende pidamisest üsna hästi informeeritud. Näiteks Reintalu juurdlustoimikust selgub, et ta osales vähemalt ühel haarangul parašütistide kinnivõtmiseks.

Mis puutub pörandaaluse Omakaitse (salajase Kaitseliidu) olemasolusse okupeeritud Eestis üldse, siis selline organisatsioon tööpoolest eksisteeris, tegeldes peamiselt informatsiooni kogumisega, salajase sõjalise ettevalmistusega ning relvaladude loomisega. Admiral Pitka kavatses oma löögiüksuse rajada just salajasse Kaitseliitu kuuluvatest ja ennast metsas varjavatest meestest, kelle arv 1944. a. suvel ulatus juba tuhandetesse.¹⁸ Paljud hiljem legendaarse kuulsuse omandanud metsavennad, näiteks Endel Redlich Läänemaal (RVL-i asutaja) ja Johannes Heeska (suur rongirööv 1. detsembril 1948 Võrumaal), läksid metsa just Saksa okupatsiooni aastatel, mitte pärast sõda.

Raadiomängud agentidega “Päike” ja “Julge”

Varsti pärast Balti laevastiku luureoperatsioone Põhja-Eestis saatis NKVD aastail 1942–1943 Ida- ja Lõuna-Eestisse (peamiselt Tartumaale) mitu partisanigrupi, kes aga sattusid kiiresti Omakaitse kätte ja anti üle AG 326-le.

Redlich käivitas vangistatud ja ümber värvatud luurajatega mitu suuremat raadiomängu, millest esimeses oli radistiks tema poolt isiklikult ümber värvatud Robert Kattel¹⁹ (sündinud 1922. a. Hiiumaal Kõrgessaare vallas Poamaa külas talupidaja peres).

Kattel oli noorukina töötanud mitmel Eesti kaubalaeval, sattunud 1941. aasta suvel ühe sellise kaubalaeva madrusena Leningradi, kus mobiliseeriti Punalipulisse Balti Laevastikku. 15.08.1942 kutsuti ta Leningradi oblasti

¹³ E. Sarv. Eesti pörandaaluse Kaitseliidu relvastuse kogumisest ja raadiomängudest Saksa okupatsiooni ajal. Käsikiri (12 lk.) autori valduses.

¹⁴ M. Laar. September 1944. Tallinn, 2007, lk. 60.

¹⁵ ERAF, f. 129, n. 1, s. 4325. Olev Reintalu (1903, Peterburi kub., Luuga mk. – 1960, Taišeti lähedal), lõpetas TÜ juristina, reservlipnik 1939, Tartu suvesõja juhte, töötas 1941–1942 SD-s ja 1942–1944 *Abwehr*’is *Meldekopfleiter*’ina, arreteeriti 1949, vabanes 1958 invaliidina, suri invaliididekodus Siberis.

¹⁶ Lembit Kriisa (1919, Tartu – 2001, Stockholm), kuulus 1941 Eesti Tervishoiuuseumi vastupanugruppi, 1941–1944 oli Tartu SD ametnik, õppis 1944. aastani TÜ-s, arreteeriti aprillis 1944, viidi Stutthoffi, pääses 1945 sõja lõppedes Taani kaudu Rootsi.

¹⁷ Lembit Kriisa. Intervjuu Enn Nõule, Stockholm, 19.09.1999. Helilint E. Nõu arhiivis.

¹⁸ J. Pihlau. Pitka Löögiüksuse ja selle viimase juhi major Süllaotsa saatusest. Löögiüksus “Admiral Pitka”, Eesti Sõjamuuseum, 2008, lk. 96–112.

¹⁹ ERAF, f. 129, n. 1, s. 24564 (R. Katteli toimik).

NKVD Valitsusse, kus talle tehti ettepanek asuda õppima luurajate-radistide kooli. Viibis Leningradi luurekoolis kuni 26.10.1943, misjärel visati lennukilt 5-mehelise grupi koosseisus langevarjuga alla Eesti tagalasse. Samasse gruppi kuulusid veel Arnold Saar, poolakas Adam Adamowicz (Adamovitš), Nikolai Sjomini ja Pavel Russakov-Pavlov. Viimane oli ühtlasi määratud grupi ülemaks ja esiradistiks, Kattel pidi täitma varu-radisti ülesandeid. Maandumine oli kavandatud Võrtsjärve lähedale, kuid tegelikult toimus see 15 km ida pool – Tartumaal Laeva küla juures. Kogu luuregrupp tabati juba päev hiljem pärast seda, kui Arnold Saar oli läinud kilomeetri kaugusel asuvasse Laeva külla “maad kuulama”. Kinnivõetud Kattel viidi autoga Tartusse, algul kuulati teda üle *Abwehr*’i peakorteris, seejärel ka GFB-s ja SD-s. Ülekuulamisele tunnistas ta kõik üles ja nõustus otsekohe alustama sakslastega koostööd. Uueks agendinimeks sai ta “Pada”. (Vene luure jaoks oli tema varjunimeks “Päike”).

Esimeses Leningradi keskusele suunatud raadiogrammis teatas Kattel: “Maandusin hästi, ainult Russakov murdis jalaluu. Päike.” Vastuses, millele oli alla kirjutanud Makarov, soovitati tal metsa varjuda ja hoolitseda Russakovi eest. Järgmises raadiogrammis teatas “Päike”, et Russakov suri saadud haavadesse. Tegelikult maandus grupi ülem Russakov tervena, kuid langes samuti sakslaste kätte vangi. Esimeste ülekuulamiste järel tõrkus Russakov topeltagendina tööle hakkamast, ja kui ta hiljem sellega nõustus, oli juba liiga hilja, sest vahepeal oli NKVD-le raadiomängu käigus teatatud tema surmast.

Keskuses määrati uueks grupijuhiks senini luurerühma komissari kohuseid täitnud Adam Adamowicz. Jätkuvas raadiomängus teatati keskusele, et Omakaitse jätkuvate haarangute ning pidevate sõjaliste kokkupõrgete tõttu on maabumispiirkonnas äärmiselt keeruline tööd jätkata. Agent “Päike” teatas ka, et ühes kokkupõrkes Omakaitsega sai ta haavata, paludes ühtlasi saata nende grupile täiendavat toidumoonat. Hilisema raadiomängu käigus kujunes peaküsimuseks andmete edastamine Saksa sõjavägede

Robert Kattel. Foto: ERAF, f. 129, n. 1, s. 24564

liikumise ja Eesti elanikkonna seas valitsevate meeleolude kohta. Need luureteated pidid olema võimalikult usaldusväärsed ja tõetruud, et mitte Nõukogude luurekeskuses mingeid kahtlusi äratada. Detsembri alguses saabunud raadiogrammis teatati, millal ja kuhu toiduainetesaadetis langevarjuga alla visatakse. Pakki, mis sisaldas toidumoonat, sooje riideid, vilte ja akupatareisid, Kattel ise vastu võtmas ei käinud, kuid talle öeldi, et 15. detsembri paiku korjas selle üles AG 326 lahingugrupp.

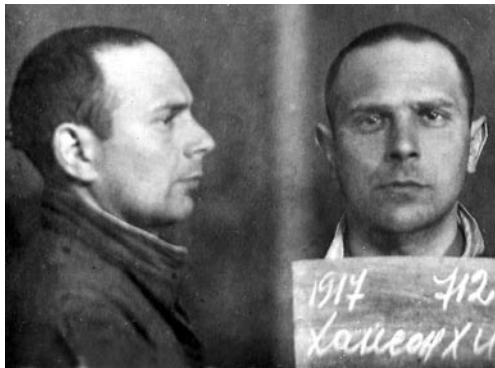
Seejärel teatati Leningradi, et järjekordse haarangu tagajärjel sai üks luuraja haavata ja partisanide salk on sunnitud oma asupaika vahetama ning siirduma Tartu–Viljandi maantee lähikonda. Ühtlasi anti edasi uusi luureandmeid ja paluti haavatud luuraja jaoks alla visata medikamente. Kui neid aga ei saanud, teatas Kattel keskusele haavatud langevarjuri surmast. Varsti saabus keskusele teadaanne, et alla visatakse veel üks luuregrupp ja paluti selleks ette valmistada sobiv maabumisplats, mis oleks märgistatud kolmnurkselt paigutatud põlevate lõketega. Halbade ilmastikuolude tõttu uue luuregrupi väljasaatmine venis ja sai teoks alles veebruarikuu teisel poolel. Omakaitse ja sakslased olid selle vastuvõtmiseks valmis ja seadsid maabumiskohal üles varitsuse.

Uute partisanide allaviskamine toimuski 25. veebruari paiku ja esimesena tabati nendest naispartisan Silvia Voskova. Üks langevarjur sai tulistamise käigus raskelt haavata ja suri varsti, ülejäänutel õnnestus metsa põgeneda. Hommikul leiti metsast grupijuht Morozovi laip (tema langevari ei avanenud) ja kott toidumoonaga. Leningradi teatati, et “Silva on meiega, ülejäänute saatus teadmata”. Seejärel teatati keskusele uuest lahingust Omakaitse üksusega, avaldades arvamust, et mitu nädalat ootevalmis olnud põlevad lõkked on nähtavasti Omakaitse piiluritele silma hakanud. Kardeti nimelt, et varem kohale jõudnud rühma radist oli selleks ajaks oma keskusega juba ühendust võtnud.

Keskuse vastuses teatati nüüd järjekordse luuregrupi (Netšajevi 7-liikmeline salk) maandumisest lähipiirkonda ja määrati kindlaks koht, kus mõlemad salgad võiksid üksteisega kohtuda.

6. märtsil²⁰ 1944 toimus selles paigas uus haarang, millest võtsid osa nii AG 326 lahingurühm kui ka kohaliku Omakaitse salk. Veel enne hargnemispunkti jõudmist alustas AG lahingurühm otserünnakut partisanidele, kes vastasid omapoolse tulega. Lahingu ajal selja taga olevasse sauna peitunud rühma komandör avas ootamatult tule, mille tagajärjel tapeti neli Omakaitse meest ja üks sai haavata. Tekkinud segaduses õnnestus partisanidel põgeneda, jättes maha ühe surnu nimega Grigorjev.

Järgnevatel päevadel selgus, et selsamal ööl oli Palupõhja piirkonda alla heidetud veel kaks langevarjurite gruppi, kes olid juba jõudnud omavahel ja kahe esimese grupiga ühineda. Nii kujunenud suure 20-mehelise salgaga puhkes äge lahing, mille käigus Omakaitsele tuli kanda suuri kaotusi. Kuid tapetuid oli ka partisanide poolel. Järgnevatel päevade jooksul võeti siiski enamik Nõukogude langevarjuritest kinni, vaid vähestel

Hendrik Hanson. Foto ERAF, f. 129, n. 1, s. 28061

õnnestus ümbruskonna metsadesse hajuda ja pääseda.

Vangi langenud partisanide seas oli ka radist Hendrik Hanson, kes Nõukogude luures kandis numbrit N118 ja varjunime “Julge”.

Umbes samal ajal, märtsis 1944 sai agendi “Päike” raadiosaatja vigastada ja raadiomäng temaga tuli lõpetada. Nüüd otsustasid sakslased alustada paralleelset raadiomängu, kasutades radistina äsja kinni võetud Hendrik Hansonit. “Päike”, s. t. Kattel aga lülitati AG 326 raadiorühma koosseisu kontrolleriina. Muu hulgas šifreeris ja dešifreeris ta ligi pooled Hansoni raadiogrammidest ja abistas ka teisi radiste: Pavlovit, Leod ja Ermi. Pärast AG 326 lahkumist Eestist sügisel 1944 viibis Kattel koos luurerühmaga Ida-Preisimaal, siis uut luurekursustel Berliini lähedal Zosseni lossis, mille järel ta arvati uuesti formeeritud rindeluure pataljoni FAT 326 koosseisu. Kevadel 1945 langes ta Tšehhoslovakkias ameeriklaste kätte sõjavangi. Ameeriklased andsid ta koos tema kaaslastega üle Punaarmeele ning 25.07.1945 mõisteti talle 9. armee sõjatribunalis Budapestis 10+5 aastat.

Uueks raadiomänguks värvatud radist Hendrik Hanson²¹ oli sündinud 1917. a. Virumaal Käsmus kaluri pojana, 1941. a. mobiliseeriti ta Balti Laevastikku ja sõja alguses evakueeriti Paldiski kaudu Leningradi.

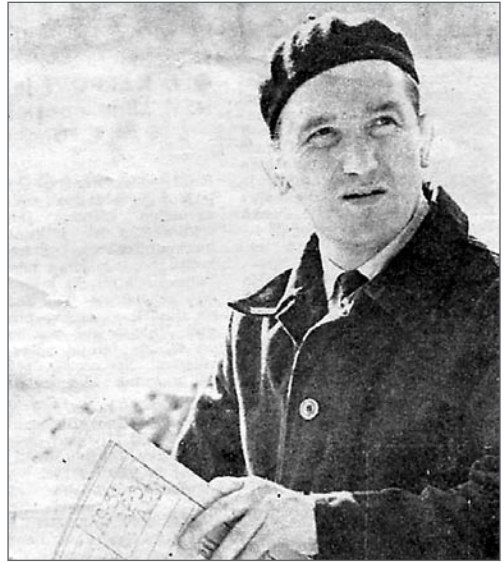
²⁰ Kuupäev 6. märts esineb Redlichi aruandes. Tegelikult toimus nn. Palupõhja haarang Vello Salo teatel 21. veebruaril ja seal langes koos oma nelja kaaslasega ka tema isa Aleksander Vaher. Sellest lahingust kirjutas ka ajaleht Sakala (23. ja 28. veebr.) ja seda on mainitud ka kogumikus “Araamat Teises maailmasõjas langenud eesti vabadusvõitlejaile” (Võitleja, 1969–1983).

²¹ ERAF, f. 129, n. 1, s. 28061 (Hansonit toimik).

1942. a. õppis Leningradi luurekoolis. Veebruaris 1944 heideti ta partisaniluureagendina alla Saksa tagalasse Võrtsjärve piirkonda suures 15(8+7)-mehelises ja kaheosalises rühmas. Tema 7-liikmelise grupi vanemaks oli Netšajev, esimeseks radistiks Grigorjev ja varuradistiks tema ise. Gruppi kuulus ka üks naine – samuti radistikoolitusega Salme Rooberg. Eelnevalt samalt lennukilt alla visatud partisanidest jõudis kokkulepitud kohtumispaike ainult kolm võitlejat. Nüüd juba 10-mehelist salka hakkas juhtima Netšajev, radistina töötas Grigorjev. Järgnevalt saabus keskusest korraldus ühineda Pedja ja Põltsamaa jõgede ühinemiskohas varem maabunud Adam Adamovitši salgaga. Seal oodati varem saabunud kaaslasi mõnda aega, kuid tagajärjetult, misjärel otsustati varjule jääda ühe metsatalu sauna ning paarsada meetrit eemal asuvasse küüni. Neli päeva hiljem partisanide grupp avastati ja Omakaitse haarangurühm võttis küüni piiramisrõngasse. Puhkenud lahingus omakaitseelased paraku ei märganud selja taha sauna peitunud Netšajevi mehi ja neli piirajat said tulevahetuses surma, nagu eespool juba mainisime. Partisanidest langes metsa põgenemisel Grigorjev, hilisema jälituse käigus võeti kinni ka Hendrik Hanson.

Vangistatud Hanson viidi Tartusse, ta veetis Tartu vanglas üle kuu aja, kuulati üle nii AG 326, GFB kui ka SD poolt. Lõpuks nõustus ta Saksa luurega koostööle asuma ja uueks agendinimeks anti talle “Haab”. Käivitatud raadiomäng sai koodnimetuse “Wussard”.

Esimeses raadiogrammis Leningradi keskusele teatas agent “Julge”, et kohtas metsas juhuslikult Kattelit, kes oli talle rääkinud, et tema raadiojaam on vigastatud ja raadiosidet enam pidada ei saa. Edaspidi püüdis “Julge” sakslastele nii palju kui võimalik vastu puihelda, näiteks kasutas kahes esimeses raadiogrammis teadlikult moonutatud šifrit. Selle peale vastati Leningradi keskusest, et kohale jõudnud teksti pole võimalik dešifreerida. Alles paari nädala pärast, kui “Julge” oli kohtunud teise vangistatud agendiga “Päike”, nõustus ta ausat koostööd alustama ja järgnevalt edastas oma “Belka” tüüpi raadio-

Harry Erm. Repro

saatjalt raadiogramme ilma moonutusteta.

Ühtekokku registreeriti Leningradi luurekeskuses raadiomängu “Wussard” jooksul ligikaudu 70 agent “Julge” raadiošifreeringut väga mitmesuguse sisuga.

Mõningad näited:

12.3.44

Eile kohtasin Adam Adamovitšit ja tema gruppi. Nende raadiojaama kvarts on rikutud. Nad kuulevad teid iga päev, kuid pole suutelised vastama.

23.3.44

Mitu päeva järjest jälitavad meid omakaitseväelased ja sakslased. Tulevahetust pole võimalik vältida. Adam ja Kattel hukkusid. Dietsel on raskelt haavatud, arvatavasti surnud. Põgenesime koos Saarega, kes tee peal sai kergelt haavata. [– –] Ööbime Rahanurmel.

11.4.44

Milline tee tagasitulekuks on kõige parem? Kas Peipsist lõuna- või põhjapoolt?

25.4.44

Meie asukohaks on Kivijärve Põltsamaalt lõunapool. Kõrgvee tõttu oleme äärmiselt kurnatud. Oleme jäänud ilma toidumoonata.

05.05. 44

Palume tungivalt teie juhiseid ja abi.

15.05.44.

Saatke meie salgale uut täiendust. Sidet meie grupiga pidage regulaarselt. Makarov.

Vastavalt keskuse korraldusele raadiomängu “Wussard” alguses pidid ülejäänud partisaanid kohe edasi liikuma Põhja-Tartumaale, kust nad edastasid Leningradi keskusele raadio teel mitmeid andmeid sõjaväetranspordi liikumise kohta raudteel ja maanteedel. Seejärel lubas partisaniliikumise staap ülejäänud meestel aktiivsest luuretoöst tagasi tõmbuda ja asuda tööle ümbruskonna taludes.

Vastavalt raadiomängu käigus tehtud eelkõkkuleppele heideti Nõukogude lennukilt juulis 1944 Kurista piirkonnas alla veel üks neljaliikmeline luuregrupp ja mõned toidupakid, seejärel raadiomäng “Wussard” lõpetati ja Hanson arvati lahingurühma koosseisu tavalise reamehena.

Veel Eestis viibimise ajal augustis 1944 (*Abwehr*’i-grupp asus sel ajal juba Paines) sai Hanson 10 päeva puhkust, sõitis oma isakoju Käsmusse ega pöördunud enam sakslaste juurde tagasi. Jaanuaris 1945 mobiliseeriti ta Rakvere sõjakomissariaadi poolt Punaarmee, kuid ta jättis seejuures mainimata, et oli varem teeninud Saksa sõjaväes. See asjaolu sai varsti ametivõimudele teatavaks ja NKVD arreteeris ta.

09.06.1945 mõisteti Hendrik Hanson Leningradi sõjaväeringkonna NKVD vägede sõjatribunalis kodumaa reeturina surma ja hukati 08.08.1945. Teadaolevalt oli ta ainuke AG 326 raadiomängudes osalenud Nõukogude luuraja, keda tabas selline saatus – vaatamata sellele, et ta oli raadioseansside käigus korduvalt püüdnud märku anda enda sattumisest vaenlase kontrolli alla. Teistel AD 326 liikmetel vedas rohkem: enamik neist (kaasarvatud W. Redlich ise) mõisteti 9. armee sõjatribunalis Budapestis ainult 10 aastaks vangilaagrisse ja neil õnnestus hiljem elusalt Siberist tagasi tulla.

Hans Ainsoni mõistatus

1944. aasta aprillis levis Viljandimaal kõmuline uudis, millest kirjutas ka üleriiklik ajaleht Eesti Sõna. Nimelt oli oma kodutalu lähedal Võrtsjärve läänekaldal Tarvastu Nõukogude parašütistina maandunud endine Tartu pangadirektor ja linnapea, vapsina kolm kuud vangiski istunud Hans Ainson. Tema lühielulugu oli esimest korda ilmunud juba 1931. a. välja antud “Eesti biograafilises leksikonis”: “Hans Jaani p. Ainson sündis 22.03.97 Viljandimaal Tarvastu vallas, õppis 1918 Pihkva Kommerts-koolis, osales Vabadussõjas 1919–20, lõpetas 1924 TÜ kaubanduse erialal ja 1926 juristina. Töötas 1924–27 Räpina paberivabriku asjaajaja-direktorina, 1927–32 vandeadvokaat Oskar Rütli abina.”²²

Hiljem on Tartu Ülikooli väljaandes “Album Academicum” kirjutatud tema kohta veel järgmist: “...oli alates a-st 32-st v-adv Tartus. 34 Tartu linnapea, Aastast 36 Tartu Majaomanike Panga dir. 41 arret., Eestis tagasi. 49 Mustla kk dir.”²³

Lisame veel, et Vabadussõja ajal saadeti Hans Ainson ratsapolgust Sõjakooli, mille lõpetas septembris 1919 lipnikuna. 1920. a. vabastati ta tegevteenistusest.²⁴ Tartu linnapea jõudis ta olla vaid kaks nädalat (02.–13.03.1934), kui vangistati vapsina ja tagandati oma ametikohalt, 28.06.1935 mõistis sõjakohtus talle 6 kuud tingimisi vangistust. 05.06.41²⁵ arreteeriti bolševike poolt ning saadeti Sverdlovski oblastisse Sevurallagi. Tema pere – naine Elviine, poeg Heino, tütar Ivi – küüditati 14.06.41 ja saadeti Siberisse. Esialgses süüdistuskokkuvõttes 10.03.42 tegid uurijad ettepaneku H. Ainson §58-13 alusel surma mõista, kuid kohut ei toimunud. Selle asemel ta vabastati laagrist ja viidi Moskvasse Butõrka vanglasse.

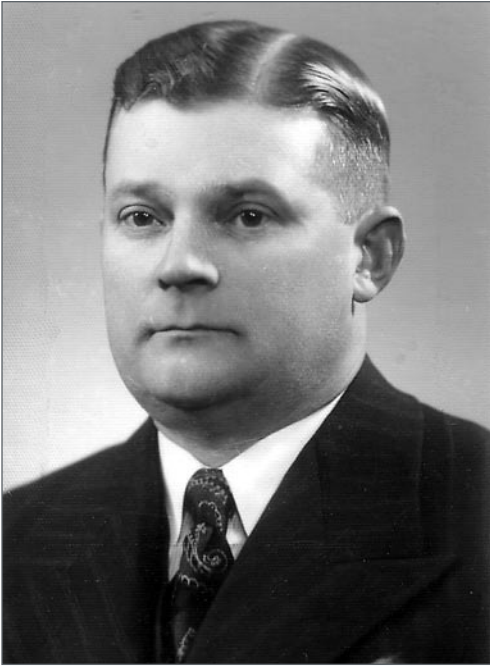
Üleliidulise NKVD 4. valitsuse otsuses 20.07.1942 on öeldud: “Operatiivsetel kaalutlustel Ainsoni edasiseks ärakasutamiseks

²² Eesti biograafiline leksikon. Tartu, 1931.

²³ Album Academicum. II kd., lk. 637.

²⁴ ERA, f. 495, n. 7, s. 56 (reserv-nooremleitnant H. Ainsoni teenistusleht).

²⁵ ERAF, f. 130, n. 1, s. 4947E (Ainsoni 1941. a. toimik).

Hans Ainson. Repro

uurimisasi nr. 06187 katkestada, anda arhiivi ja Ainson vabastada.” Alla on kirjutatud 4. valitsuse vanemoperatiivvolinik julgeolekuleitnant Kamenev, 4. valitsuse 1. osakonna 5. jaoskonna ülem julgeolekumajor B. Kumm ja 4. valitsuse ülema asetäitja, julgeoleku vanemmajor Melnikov, otsuse kinnitas NKGB rahvakomissari asetäitja 3. järgu julgeolekukomissar Serov.²⁶

Asumisel Novosibirski (hilisema Tomski oblasti) Kargassoki rajoonis viibiv Ainsoni pere vabastati veidi hiljem – augustis 1943.

Kuuldavasti oli Ainsoni vabastamise taga Eesti Partisaniliikumise Staap, teiste hulgas olevat temaga vestelnud ka tollane ENSV peaministri asetäitja Hans Kruus. Ainson oli nõustunud Eestisse tagasi minema NKVD agent-luurajana tingimusel, et tema küüditatud perekond vabastatakse. Pärast kohtumist vabaks pääsenud perekonnaliikmetega asuski Hans Ainson oma luurajaülesannet täitma ja heideti langevarjuga alla Eesti territooriumile koos radist Sergei Pavloviga. Mõlemad

luurajad maandusid otse Ainsoni kodutalu heinamaal Viljandimaal Tarvastus. Paar päeva hiljem ilmus ta sealsamas elavate omaste juurde ja andis seejärel end vabatahtlikult üles kohaliku Omakaitse staabis Viljandis. Mõne päeva pärast ilmus Viljandi Omakaitse staapi ka radist Sergei Pavlov, kes operatsiooni alguses oli end nimetanud hoopis Sergei Popoviks.

Viljandimaa Omakaitse vastuluureohvitser kapten Saar helistas kohe Tartusse AG 326 staapi ja kohale sõitis isiklikult *Sonderführer* Werner Redlich, kes on sündmuste edasist käiku kirjeldanud järgmiselt:²⁷

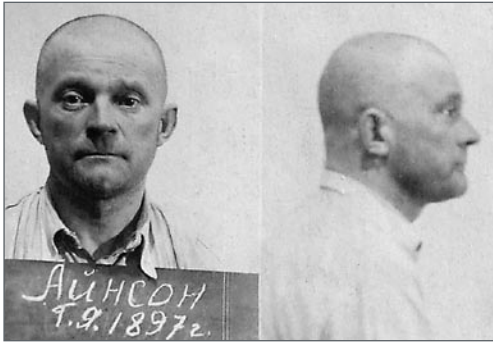
“Veel samal päeval saabusin koos Ainsoni ja Pavloviga Tartusse, kus Ainson paigutati erakorterisse, Pavlov aga jäeti *Abwehr*-gruppi 326 juurde, kus ta vabatahtlikult hakkas oma raadiosaatjal tööle. Ka teda ei pandud vanglasse, vaid jäeti elama kahe saksa sõduri juurde.

Sellest kuulnud, saadi SD-s meie peale äärmiselt pahaseks ja nõuti nii Ainsoni kui ka Pavlovi ja kogu raadiomängu üleandmist nende kätte. Lõppude lõpuks meil tuligi seda teha, kuna neile polnud kaasa antud mingeid sõjalisi ülesandeid. Andsime nad üle koos nende isiklike toimikutega. Kuna aga SD-l Tartus oma radisti polnud, kes oleks võimeline raadiomängu kontrollima, samuti puudusid neil vastav aparatuur ja praktilised kogemused, siis peeti raadiomängu tegelikult meie ruumides ja meie radisti kontrolli all.

Kõik raadiogrammid koostati Tallinnas SD ülema poolt ja saadeti edasi meile, kus mul tuli need ümber tõlkida. Samuti teostasid ma vastuvõetud telegrammide tõlkimist, mis seejärel saadeti edasi Tallinna SD-sse. Ainson ja Pavlov ei tunnistanud algul, et nende lähetajaks olid NKVD organid, sest kartsid, et ülestunnistuse puhul hakatakse nendega halvasti ümber käima, kuid olles aja jooksul meiepoolses heas kohtlemises veendunud, tunnistasid kõik üles, rääkides ka sellest, et neil on talusse peidetud ligi sada tuhat marka.

²⁶ Tollal kehtisid julgeolekus veidi teised aukraadid, leitnant vastas armee majorile, major armee polkovnikule jne.

²⁷ Redlichi aruanne, lk. 37.

Hans Ainson. Foto: ERAF, f. 130, n. 1, s. 4947E

Kohe käivitati raadiomäng, mis algul ei tahtnud kuidagi edeneda, esimene ühendus õnnestus saada alles 1944. aasta aprilli lõpul ja ka hiljem katkes side veel mitmel korral. Selle põhjuseks oli asjaolu, et kokkuleppe kohaselt pidi Pavlov sidet pidama ainult ühe korra nädalas ja sedagi erinevatel nädalapäevadel, mis läksid tal alguses segamini.

Kuna kuuldused Ainsoni väljailmumise kohta levisid päevapealt üle kogu Eesti, siis tuli arvestada ka sellega, et mõni teine luuraja teatab sellest (venelastele). Siis otsustati teatada, et Ainson sõitis töö huvides linna, et seal end võimudele välja anda. Seejärel teatati, et Ainson pöördus Tartust tagasi ja sai oma sõprade käendusel loa elama asuda oma tallu, kusjuures peab endast politseile teatama ainult ühe korra nädalas.

Sellele raadiogrammile tuli NKVD-lt vastus, milles Ainsoni selline samm kiideti heaks. Ainsonile tehti ülesandeks imbuda Eesti intelligentsi hulka ja jutustada sellest, et Nõukogude Liidus on loodud komitee "Vaba Eesti", mille nõudmiseks on Inglismaa ja Ameerika toetusel Nõukogude Liidust sõltumatu iseseisva Eesti Vabariigi taasloomine sellisel kujul, nagu ta eksisteeris kuni 1939. aastani. Tal tuleks Eesti intelligentsi veenda asuma võitlusse Saksa okupatsioonivõimude vastu, et niiviisi tagada Eesti vabanemine sakslaste käest.

Sel eesmärgil anti edasi ka raadiogramm, milles teatati, et Ainson külastas hiljuti Eesti põllumajandusdirektorit (ministrit), kelle talu asus Ainsoni talu läheduses ja kelle poolt läbiviidavat poliitikat ta toetas.²⁸

Kui pärast Rootsi sõitva sidemehe arreteerimist Eestis vahistati sadakond tuntud inimest ja neid süüdistati Rootsi vahendusel spionaažis Inglismaa kasuks, siis saadeti (Moskva poole) teele ka sellest teatav raadiogramm, mille eesmärgiks SD ülema sõnade kohaselt oli teada saada, kuidas NKVD sellele reageerib.²⁹ Kuid sellele raadiogrammile vastust ei tulnud.

Peale otseselt raadiomängu puudutavate sõnumite lähetati Venemaale ka nõudmisi uute akupatareide ja saatjale mõeldud voltmeetri järele, samuti paluti saata Ainsonile püstol ja Pavlovile värsket ihupesu. Lepiti kokku lennukilt allaviskamise päev ja koht ning tehti korraldus lõkete süütamiseks lennuki saabumise korral jne. Sellest Ainsonile teatamiseks sõitsin koos Tartu SD ülema *Obersturmführer* Prelbergiga Ainsoni tallu. Selle järel Ainson oligi öösiti valvel, lennukid ilmusid ja lõkked süüdati, kuid paraku mingit allaviset ei märgatud. Järelepärimise peale NKVD vastas, et langevarjuga kott oli siiski alla visatud, kuid Omakaitse otsingud mingeid tagajärgi ei andnud. Meie teate peale otsingute ebaõnnestumise kohta lubati saadetised uuesti alla visata ja ühtlasi küsiti, kas Ainson saaks ühe naisterahva oma juurde tööle võtta. Vastasime, et see on võimalik, kuid teda legaliseerida saab ainult sel juhul, kui tal on kaasas piisavalt head dokumendid.

Tartust taganemise järel see raadiomäng lõppes ootamatult. Kuna SD lahkus enne meid ja nende asukohta me ei teadnud, siis puudus võimalus Pavlovi abil sidet jätkata ja me viisime ta üle lahingurühma koosseisu, kusjuures Paides oleku ajal töötas ta kingsepana ja hiljem Saksamaal meie rühma koka-

²⁸ Mõeldud on ilmselt Viljandimaalt pärit agronoomi Hans Saart, kes oli Saksa omavalitsuse põllumajandusjuht.

²⁹ Aprillis 1944 vangistati SD poolt suurel arvul lääneriikidega sidemeid pidavaid ja spioneerimises kahtlustatavaid eestlasi, sealhulgas ka Eesti Rahvuskomitee aktiviste, vt. J. Pihlau. Iseseisvuse taastamiskatsed Baltikumis 1943–44 (ilmumisel).

na. Eestist lahkumise eel jäi Ainson oma tallu elama ja sealt möödastõidul külastasin seda, kuid kedagi kodunt ei leidnud. Ei tea, kas ta evakueeriti SD poolt või sõitis ise minema või läks hoopis varjule metsa, et rinne läbi lasta ja siis tallu tagasi tulla. Meie poolt ei jäetud talle enam mingeid uusi korraldusi.”

Hiljem on selgunud, et Ainson jäi sügisel 1944 siiski Eestisse. Ta arreteeriti uuesti julgeoleku poolt 29.03.1946,³⁰ peapõhjuseks veidi varem, juunis 1945 arreteeritud Sergei Pavlovi NKVD-le antud tunnistused.³¹ Mõlema mehe vahel korraldati julgeolekus 10.05.1946 vastandamine, mille protokollist võib lugeda järgmist:

“Küsimus Pavlovile: Kus te esimest korda Ainsonile ütlesite, et kavatsete Saksa poolele üle minna?

Vastus: Oma kavatsusest Saksa poolele üle minna rääkisin esmakordselt märtsikuus Leningradis ja see toimus toas, kus me üheskoos elasime – kuskil Lesnoje rajoonis, kuid täpset aadressi ma ei mäleta.

Küsimus Ainsonile: Kas kinnitate Pavlovi tunnistust?

Vastus: Ei, Pavlovi tunnistust ma ei kinnita. Leningradis Pavlov mulle ei rääkinud, et kavatseb sakslaste poole üle minna. Esamakordselt rääkis ta ülemineku kavatsusest alles peale langevarjuga maandumist ja koosviibimist heinaküünis. Ta tegi seal ettepaneku võtta tema püstol endale ja teatas, et talle pole püstol enam vajalik, kuna ta ei soovi enam töötada Nõukogude Liidu kasuks ja kavatseb sakslaste poolele üle minna. Veel ta ütles, et selles suhtes oli ta varem Valdais kokku leppinud kellegi Pavlušaga. Leningradis olles aga leppisime Pavloviga kokku selles, et kui maandumise järel peaksime sattuma kohe sakslaste kätte, siis ütleme, et juba Leningradis viibimise ajal, 23. veebruaril olime kokku leppinud Nõukogude Liidu heaks mitte töötada ja Saksa poolele üle minna.

Küsimus Pavlovile: Kas Ainson palus teil

saata Moskvasse raadiogrammi selle kohta, et viibite sakslaste kontrolli all ja teil on kavatsus Saksa poolele üle minna?

Vastus: Ei. Ainson ei palunud mul Moskvasse teatada, et viibime sakslaste kontrolli all, ja ka pärast maandumisi küünis olles ta ei öelnud, et kavatseb vastaspoolele üle minna. Hiljem Ainson küsis minult, kas ma ei saaks Moskvasse teatada, et oleme sakslaste kätte sattunud ja et üldse oleks aeg raadiosaatjat kasutama hakata.

Küsimus Ainsonile: Kas see oli nii?

Vastus: Ma ei nõustu Pavlovi tunnistusega. Selgitan, et kohe maandumise järel Pavlov ütles mulle, et kavatseb Saksa poolele üle minna, mina palusin teda, et kui me tõesti oleme sakslaste kätte sattunud, siis on vaja Moskvasse edasi anda märguanne selle kohta, et viibime sakslaste kontrolli all. Ma ütlesin talle, et kuigi oleme sattunud sakslaste kätte, tuleb siiski olla aus ka nende suhtes, kes meid välja saatsid. Seejärel soovitasin tal saatja üldse hävitada. Pavlov vastas, et saatjat ta hävitada ei saa, kuna see oleks koos kaasavõetud saatjaga selgeks tõendiks, et oleme üle läinud sakslaste poolele. Kuid raadiogrammi Moskvasse saatma meie sattumise kohta sakslaste kontrolli alla ta nõustus. Seejärel tõmbas taskust välja kaks paberit, kirjutas ühe sisu teisele, ühe neist põletas ära ja sõnas, et nüüd sakslased tema saatjat kasutada enam ei saa ja järele jäänud on vaid see, mis tal peas on. Veelkordselt palusin ma tal saata teade Moskvasse, kui viibisime Viljandi Omakaitstes, Ta vastas, et pole vaja muretseda, tal on leppemärk mees ja ta teeb nagu lubatud. Peale selle palusin Pavlovit Moskvasse teatada, et kindlatesse metsakvartalitesse partisane alla visata on täiesti võimalik. Tegelikult selletaolist ülesannet mulle kaasa ei olnud antud, kuid ma tahtsin Nõukogude luurele mõista anda, et viibime sakslaste kontrolli all.

Küsimus Pavlovile: Kas Ainson tutvustas teile oma legendide sisu?

Vastus: Ei, legendide sisu Ainson mulle ei

³⁰ ERAF, f. 130SM, s. 3086E (Ainsoni 1946. a. toimik)

³¹ Sergei Pavlovi toimikut Eesti arhiivides ei leidu, ka on tema hilisem saatus jäänud teadmata. Võib ainult oletada, et kodumaa reeturina mõisteti talle surmaotsus.

jutustanud. Teadsin ainult, et talle on antud kaks legendi, ja teada sain sellest siis, kui Leningradis Ainson vestles Goopiga.

Küsimus Ainsonile: Kas kinnitate Pavlovi väiteid?

Vastus: Ei, ei kinnita.”

Viibinud veidi üle kolme kuu vahi all, Ainson vabastati, kusjuures julgeoleku vastavas määruses 04.07.1946 on öeldud:

“Eeluurimisega on tuvastatud, et Ainson, viibides sakslaste poolt okupeeritud territooriumil ja toimides kooskõlas talle antud ülesandele, kuid seoses sellega, et radist Pavlov oma üleminekuga Saksa poolele läks reetmise ja kodumaa äraandmise teele, Ainson oli sunnitud oma käitumislüüsi muutma ja osalema raadiomängus Nõukogude organitega. Olles Saksa vastuluureorganite poolt arreteeritud, Ainson tegelikult ei teinud koostööd sakslastega ja palus radisti Pavlovit erilise tingimärgi abil teatada Moskvasse sellest, et nad töötavad Saksa võimude diktaadi all, või siis hoopis raadiosaatja rikkuda. Pavlov tunnistas, et Ainson teadis tema reetmiskavatsusest veel enne allaviskamist Saksa tagalasse, kuid Ainson eitab seda. Võttes arvesse, et Ainsoni reeturlikkuse kohta on andmeid ebapiisavalt, vabastada ta vahi alt, uurimisasi lõpetada ja üle anda A-osakonna arhiivi.”

Vaevalt küll Ainson vabastati ainult tänu paljastele sõnadele ja julgeolekutöötajate leebusele. Milline aga oli tema ja julgeolekuorganite vahelise koostöö edasine sisu, see on tänase päevani jäänud mõistatuseks. On näiteks teada, et tema Moskva-päevade kontroller Lembit Goop töötas 1946. aastal samuti Eestis – olles välisluure (1. osakonna) üks juhtivaid operatiivtöötajaid. 1940-ndate aastate lõpus määrati Hans Ainson Mustla keskkooli direktoriks, hiljem elas ta Tartus. Ta suri 03.06.1980 ning on maetud Tärvastu kalmistule. Ühes hilisemas meenutuses on avaldatud arvamust, et tal õnnestus “ninapiidi vedada nii venelasi kui ka sakslasi”³², mis vaevalt küll oli neil aastatel ja neis tingimustes võimalik.

Stint ja Terling

1944. a. suvel käivitati Saksa tagalas tabatud Nõukogude luurajate abil veel kaks raadiomängu. Ühe raadiooperaatoriks oli Venemaa eestlane Jaan Leo, teises esines radisti rollis Harri (Harry) Erm.

Viimati mainitud luuraja kohta on ajakirjanik Ene Hion kirjutanud järgmist:

“Nõukogude luuraja Harry Erm oli üks, kes sai ülesande astuda Tartus Abwehrgruppe 326 koosseisu, võita sakslaste usaldus ja nõustuda Redlichi võimaliku ettepanekuga alustada raadiomängu Leningradi rinde vastuluureosakonnaga.

Nagu meile nüüd teada on, tuli Harry Erm selle ülesandega toime. Pääsenud üle Peipsi Eestisse, andis ta end koos paarimehe, narvalase Goloviga sakslaste kätte vanggi. Mõlemad viidi Tartusse, kus nad lülitati Abwehrgruppe 326 juures loodud jälitusüksusesse, mille ülesandeks oli tabada sakslaste tagalasse saadetud Nõukogude parašütiste ja otsida neile lennukitelt visatud moona. Ermi ja ta paarimehe kontrollimiseks korraldati mitmetel ülekuulamistel risküsitlusi. Sakslaste kahtlused hajusid pärast Ermi kohtumist pealuuraja Werner Redlichiga.

Sellest kohtumisest hoiatas Ermi keegi Abwehrgruppe-s teeniv mees. Usaldusest hoiataja vastu ei saanud esialgu küll juttugi olla, kuid eelteade kulus ära. Ermil oli aega oma käitumine üksipulgi läbi mõelda. Rakvere mehena oli ta omal ajal juhuslikult kokku puutunud Redlichi isaga, kes oli Rakveres arst. Ülekuulamisel rabis Erm Redlichi avaldusega, et ta tunneb leitnandi perekonda, tunneb ning on teda ennast näinud kodumaja aknalaua malet mängimas.

Redlichil läinud silmad suureks. Ta hakanud nõudma seletusi. Kuulnud, et Erm elas Rakveres, tahtnud ta teada, mis oli Ermil asja tänavasse, kus oli Redlichide maja. Ülekuulaja nõudis tõendeid, mis Ermi tunnustusi tõendada võiksid. Erm öelnud, et tema käinud koolipoisina tihti oma tädi pool, kelle mees oli rätsep. Rätsepa laud olnud akna

³² Tärvastu Teataja 2003, nr. 11.

all, sealt paistnud Redlichide maja.

Leitnant tõusnud toolilt püsti ja näidanud, et püksid, mis tal jalas, on Ermi tädi-mehe õmmeldud. Erm oli paugupealt tehtud mees. Tentsikul lasti veini tuua. Luurehunts oli ninapidi veetud.”³³

Redlich ise on Ermi kohta kirjutanud nii:

“Samal ajal toimus radist Ermiga raadiomäng nimetusega “Stint”. Erm saadeti suvel 1944 paadiga üle Peipsi järve koos kahe saatjaga ja ülesandega leida jälgi märtsis üle Peipsi jää saadatud Makarovi grupist. See raadiomäng algatati selle eesmärgiga, et esiteks juhul, kui ta ei vasta, siis mitte lubada seda, et välja oleks saadatud veel uus luuraja sama ülesandega, ja teiseks lootuses, et hiljem antakse talle uus ülesanne. Raadiomäng neid eesmärke ei saavutanud. Raadiomängu käigus Erm liikus mööda metsi Peipsi lähikonnas, teatades pidevalt oma asukohast. Lõpuks ta teatas, et leidis juhuslikult üles ühe otsitava grupi luuraja nimega Valter, kes omakorda juhtis ta veel ühe meheni, kes nagu Valtergi, töötas ühes talus, seejärel sai teada veel mitme Makarovi salga liikme asukohad Tartumaa piires. Selle asemel, et neile luurajatele uut ülesannet anda, tuli keskusest korraldus üle rindejoone tagasi tulla või saata teele üks luuraja Valteri poolt kirjeldatud täpsete andmetega selle kohta, mis Makarovi salgaga tegelikult juhtus, vastasime, et sellekohase kirjaga saadeti välja luuraja Laanemäe. Mõni päev hiljem tuli uus korraldus kõigil üle rindejoone tagasi pöörduda – ja sellega kogu raadiomäng lõp-
peski.”³⁴

Harri Ermist on kirjutatud ka teistes Nõukogude allikates, kusjuures ühes pikemas olukirjelduses esineb ta valenime Heino Kask all.³⁵ Selles loos leidub kahjuks palju moonutusi, näiteks tema kaaslast nimetatakse Viktor Kossoviks, Saksa tagalasse olevat ta saabunud

langevarjuga, sõja järel lõpetanud meditsiini-instituudi, töötavat maa-arstina jne.

Hiljem avaldatud tšekistlikus kogumikus³⁶ esinevad mõlemad luurajad juba oma õigete nimedega (tema kaaslane tegelik nimi oli Boriss Golov), enam-vähem tõepärased on ka andmed Harri Ermi hilisema elukäigu kohta.

Tuleb veel alla kriipsutada, et nähtavasti oli Harri Erm üks väheseid eesti rahvusest luureagente, kes Teisest maailmasõjast eluga välja tuli. Sündinud 1921. aastal Rakveres, töötas ta 1941. aasta suvel Narva-Jõesuu pioneerilaagris spordiinstruktorina, mobiliseeriti Punaarmee ja käis Venemaa tagalas läbi samasuguse kannatuste ja vintsutuste kadalipu, nagu see tabas tuhandeid teisi temaealisi eesti noorukeid, kes sõja alguses Punaarmee olid sattunud. Ta viibis Tšeljabiniski töö- ja ehituspataljonis, teenis seejärel Eesti Laskurkorpuses (7. diviisi 354. polk), kust Eesti Partisaniliikumise Staap värbas ta luurajaks.

Nõukogude allikate kinnituse kohaselt toimus sakslaste raadiomäng Ermi-Goloviga Nõukogude luure täielikul teadmisel. Leonid Barkov on muu hulgas sellest kirjutanud nii:

“Abwehrnebenstelle Revali juht Cellarius ja Abwehrigrupi 326 komandör Dammerau pidasid kasulikumaks neid (kinnivõetud) isikuid ellu jätta, sest et nende raadiosaatjate abil sai Nõukogude luurele valeteadet anda. Meie tšekistid aga teadsid säärastel juhtudel, et nende luuraja töötab vaenlase kontrolli all ja varustasid Saksa luuret valeteadetega. Nii-suguse legendi varjul töötasid pikemat aega iseseisvalt Tallinnas kolm ja Tartus kaks vapparat nõukogude luurajat.”³⁷

Kahe viimase all on tõenäoliselt mõeldud “Leod” ja Harri Ermi, Tallinnas töötanud agentide nimed pole teada.

Kui AG 326 Eestist taganes, õnnestus Ermil üle rindejoone minna ja Nõukogude

³³ Vt. E. Hion. Tartu Vanemuise 42. – Aja Pulss 1985, nr. 9.

³⁴ Redlichi aruanne, lk. 41.

³⁵ A. Bogdanov, G. Vlassov, B. Ivanov, N. Pavlov. Otsijad. Kompromissid on välistatud. Eesti Raamat, Tallinn, 1982, lk. 79–85; ilmus algupärasel kujul kogumikus “V poedinke s averom”. Moskva, 1968.

³⁶ P. Kesküla. Operatsioon “Otsijad”. – Kogumikus “Operatsija sinij treugol’nik”. Tallinn, 1988, lk. 115–119.

³⁷ L. Barkov. Abwehr Eestis, Tallinn, 1974, lk. 111.

vägede juurde tagasi tulla. Tema kaaslane Boris Golov jäi aga teadmata kadunuks 1945. aastal Saksamaal või Tšehhoslovakkias. Sõja järel lõpetas Harri Erm Leningradi Lesgaftinimelise Kehakultuuri Instituudi ja määrati 1950. aastal TPI kehalise kasvatus kateedri juhatajaks, kus töötas õppejõuna järgmised 40 aastat. Oli sulgpallimängu (badmingtoni) Eestisse tooja ja populaarse TPI õppejõudu-de korvpallimeeskonna “Kapa” asutaja.

Teine eespool mainitud raadiomäng nimetusega “Terling” viidi läbi “Stintiga” samal ajal ja selle radistiks oli Jaan Leo, sündinud 12.06.1912³⁸ Siberis. Kaaslaste teadete kohaselt oli ta Venemaa eestlane, saadetud vaenlase tagalasse NKVD või mingi Punaarmee sõjaväeosa luureosakonna poolt. Visati ööl vastu 21. maid 1944 alla koos venelasest kaaslaste Mihhail Šmutoviga Tartumaale Pedja küla lähiste. Jõgeva Omakaitse tabas ta heinaküünist 4. juunil, mõlema parašütisti relvastuseks olid kaks uut saksa püstolkuulipildujat ja kaks parabellumit. Nende peaülesanne oli luuramine Jõgeva–Tapa raudteeliinil ja Jõgeva–Mustvee maanteel, laskemoonaladude ja lennuväljade asukoha kindlakstegemine ning sõjaväeosade liikumise jälgimine. Mõlemad mehed olid riietatud Saksa mundrisse ja väga hästi varustatud, kuid kukkusid sisse seepärast, et kandsid silmatorkavaid vene sõdurisaapaid (kirsasid). Kohe kinnivõtmise järel tunnistasid nad Omakaitset, et olid Nõukogude luure poolt saadetud. “Leole” tehti ettepanek alustada sakslastega kokkumängu, millega ta kõhklemata nõustus. Algul kasutas Redlich teda kongiagendina, et välja selgitada, mida vangivõetud parašütistid omavahel räägivad. Seejärel alustas ta oma luurekeskusega raadiomängu. Tema raadioseansid toimusid väga tihedalt: esimese kuu jooksul peaaegu iga päev, seejärel aga koguni kaks korda päevas, eetrisse andis ta peamiselt andmeid raudteeliikluse kohta. Desinformeerivate andmetega varustas “Leod” rindestaap. Samal ajal tuli Redlichil kasutada ka raudteelt saadud tegelikke andmeid, et nende abil

moonutatud raadiogrammide sisu veidigi korrigeerida. See tegi muidugi selle raadiomängu läbiviimise eriti keerukaks. Kuu aja pärast visati “Leole” alla pakk toiduainetega ja uute akupatareidega, mis korjati üles lahingugrupi meeste poolt.

Kolm päeva hiljem saabus keskuselt veel üks raadiogramm, kus teatati, et tema jaoks visatakse alla veel üks pakk varustusega. Kui “Leo” vastas, et kokkulepitud ööl on ta valmis pakki vastu võtma, siis tuli toores toonis vastus, milles “Leole” tuletati meelde, et talle juba saadeti üks varustuspakk ja uue väljateenimiseks tuleb kõigepealt tööd teha. Sellele “Leo” vastas, et ettepanek uue paki allaviskamiseks tuli ju luurekeskuse enda poolt ja et lubatud raha ja raadiolambid on veel saamata. Mõne päeva pärast teatati uuesti paki allaviskamisest ja see sai teoks üks ööpäev hiljem varem kokkulepitud tähtajast. Paki vastuvõtjateks oli grupp Saksa ja Eesti sõdureid tuvastusagent Traksi juhtimisel. Vastavalt eelnevalt antud käsule viidi leitud pakk lähedal viibiva lahingurühma juurde, kus seda asus avama leitnant Vahuri isiklikult. Enne seda saabunud raadiogrammis oli muide öeldud, et raha ja raadiolambid asetsevad samasse kotti paigutatud eraldi sumadanis. Kui Vahuri hakkas väikest sumadani avama, kõlas tugev plahvatus, valades kogu ümbruskonna üle mingi põleva seguga. Põrgumasi-na sisse asetatud killud ja mutrikesed tapsid momentaalselt leitnant Vahuri, Traks ja üks Saksa sõdur said raskelt haavata, kusjuures kõigi kolme juuksed, käed ja näod said tugevalt põletada.

Selle 3. augustil toimunud intsidendi tagajärjel lõpetati raadiomäng “Terling” otsekohe. Kõik hakkasid radist “Leod” reetmises süüdistama, “Leo” ise eitas seda. Redlich jäi teda alguses siiski uskuma, sest “Leo” oli juba eelneva paki saabumisel kõiki hoiatanud, et selle avamisel tuleb käituda äärmise ettevaatusega. Paraku leitnant Vahuri tema hoiatusi ei arvestanud. Redlich oli hoopis arvamusel, et allaviskekoha lähedal viibinud teine partisaanisalk, keda juba mitu korda oli püütud

³⁸ Ad fontes. 11. Tallinn, 2002, lk. 346 (ERAF, Eesti julgeolekupolitsei aruanded 1941–1944).

tagajärjetult tabada, oli raadio teel keskust hoiatanud läheduses viibiva *Abwehr*´i lahingurühma suhtes. Hiljem töötas “Leo” *Abwehr*-grupi juures kokana, Tartust Paidesse siirdumisel põgenes ta rongist koos ühe kaaslasega (Laidvee) ja tema tagaotsimine ei andnud mingeid tulemusi. Siis hakkas ka Redlich uskuma, et “Leo” oli kogu aeg mänginud topeltmängu ja ilmselt teatas kohe oma juhtkonnale, et viibib vaenlase kontrolli all. Tema hilisema saatuse kohta ei ole Nõukogude allikates mingeid andmeid avaldatud. On võimalik, et “Jaan Leo” oli tegelikult luuraja varjunimi ja hiljem ilmus ta välja hoopis teise nime all.

Barkovi raamatu järgi toimus kogu lugu veidi teisiti: “1943. aasta detsembri lõpus sai Nõukogude luure oma allikate kaudu teada, et abwehrgrupis 326 on loodud kolmekümnest inimesest koosnev jälitusallüksus Tartumaale saadetud Nõukogude parašütistide ja nendele allavisatud moona otsimiseks. Raadiomängus teatati Nõukogude luureorganitele, et see allüksus on Saksa tagalas tegutsev patriootiline organisatsioon. Tšekistid tegid näo, et usuvad seda, ja võtsid kasutusele väikese kombinatsiooni. Kui 1944. aasta suvel abwehrigrupi juht Dammerau palus raadiomängus oma mehele, keda ta patriootilise organisatsiooni liikmeks nimetas, järjekordset saadetist raadiojaama varuosade ja toiduainetega, teatati talle, et selle saadetisega visatakse alla midagi veel tähtsamat. Saadeti võeti vastu ja viidi abwehrigrupi juhi käsutusse. Selle pidi lahti võtma allüksuse ülem leitnant Vahuri.”³⁹

AG-326 tegevusest on lühidalt kirjuta-

nud ka Sergei Tšujev, eriliselt on ta maininud intsidenti pakipommiga (leitnant Vahuri nimekuju on ekslikult Bahuri) ja rääkinud Nõukogude naisluurajast N. I. Aleksandrova, kes olevat kahe aasta jooksul saatnud salaja Moskvasse teateid Viljandi sõjavangide erilaagri, 18. armee osakonna 1Z, ROA propagandakursuste jms. kohta.⁴⁰

AG 326 üritas raadiomänge alustada veel paari teisegi tabatud parašütisti abil, kuid Nõukogude vastuluure paljastas need katsed kiiresti ja värvatud agendid tuli üle viia kas AG 326 riviteenistusse või anda julgeolekupolitsei kätte. AG 326-s teeninud, juba mainitud Valter⁴¹ mainib nendest naisradist Alide Kohverit (Kohffer)⁴², naisradist Salme Roobergi (Roovere) ja veel Leonid Rebast, kuid viimase puhul on ilmselt tegemist eksitusega, sest L. Rebane ise ei räägi sellest enda ülekuulamisel midagi.⁴³

Augusti keskel 1944 jõudis rinne Tartu lähistele ja AG 326 evakueeriti 20. augusti paiku Paidesse, kus luuretööd varasemal kombel enam taastada ei suudetud. Osaleti küll mõnes haarangus väejooksikutele ja tabatud desertöörid anti üle salajasele välipolitseile. Paides allutati *Abwehr*-grupp väegrupile “Nord” ja 19. septembril tuli rindejuhatuselt käsk Eestist lahkuda. Sellest alates hakati luuregruppi nimetama FAT 326-ks (*Frontaufklärungsgruppe* 326). Redlich oli juba juunis jäetud Tartu lähedale kindral Wagneri võitlusgrupi juurde tõlgiks, seejärel teenis ta kindralleitnant Strasseri juures väegrupi “Narva” staabis. Uuesti ühines Redlich oma meestega Lätis Frauenburgi (Salduse) linnas, kus kapten Dammerau

³⁹ Leonid Barkov. *Abwehr Eestis*, lk. 111.

⁴⁰ S. Čuev. *Specslužby tret´ego reixa*. I kd. Sankt-Peterburg, 2003. I, lk. 151.

⁴¹ Arnold Valter. ERAF, f. 129SM, n. 1, s. 27942. Leitnant Arnold Valter, s. 1919 Ufaas, NLKP liige, oli Makarovi partisanibrigaadi komsorg, langes sakslaste kätte sõjavangi, värvati AG 326 koosseisu, viibis hiljem Saksamaal, vangistati ameeriklaste poolt ja anti üle venelastele; sõjatribunali mõisteti 10+5 aastat, vabanemise järel elas Valgas.

⁴² Nime järgi otsustades oli ta tuntud tšekisti Konstantin Kohveri (Kohfferi) sugulane. Konstantin Kohver (1904, Tambovi obl.) oli Eesti armees allohvitser, kes tegutses 1940–1941 22. territoriaalkorpuse eriosakonna uurijana, hiljem MGB kapten. Oli muu hulgas Pagari sisevangla ülem, B-eri-osk. ülema asetäitja ja 6. spetsosakonna ülem, vallandati julgeolekust 1954. a. usalduse kaotamise pärast (varjas, et oli 1940. a. parteist välja heidetud).

⁴³ ERAF, f. 129, n. 1, s. 27936. Leonid Rebane.

sõitis luuregrupile uut tegevuspaika otsima. FAT-326 anti seejärel tagasi 18. armee käsutusse, kes pidi taganemise käigus siirduma Leetu Renavasse. Sealt liiguti oktoobri alguses edasi Meemeli (Klaipeda) suunas. 9. oktoobril saabuti Heidekrugi, mille lähedal toimus kokkupõrge Punaarmee eelsalgaga. Osa mehi arvati nüüd Saksa võitlusgruppidesse (*Kampfgruppe*, kohapeal käepärast olevatest jõududest moodustatud ajutised koondüksused), osa taganes Ida-Preisimaa poole. Uuesti koguneti Insterburgi (hilisem Tšernjahhovsk) lähistel, kuhu koos luureühma järelejäädud meestega saabus ka kapten Dammerau. Järgnevalt taganeti Poolasse Poznani rajooni, kus saabus uus käsk siirduda 75 km kaugusel Poznanist asuvasse Grenzhauseni. Sinna jõudis ka lahingurühm ja veel 350 Danzigi kaudu saabunud juhtkonnata jäänud eesti sõdurit. Ümberformeerimise järel loodi Dammerau juhtimisel järelejäädud meestest ja juhtkonnata eesti võitlejatest uus lahingupataljon. Jaanuaris 1945 alustati selle pataljoni väljaõppega (Redlich täitis pataljoniülema adjutandi ülesandeid), jala marsiti pealetungivate Vene vägede eest peaaegu kuni Berliinini (Gross-Machnowi), seejärel Zosseni laagrisse Berliini lõunaserval. 6. märtsil nimetati Redlich uueks FAT-326 ülemaks leitnandi aukraadis, pataljon allutati FAT-306-le, mis dislotseerus Tšehhoslovakkias Kolini linna lähistel. Osa väegrupist jäi Zossenisse, osa Lukausse (60 km Berliinist lõunas).

Hiljem sattus enamik FAT-326 mehi Tšehhoslovakkia rindele, langes sõjavangi Ameerika vägede kätte ja anti üle Nõukogude 9. kaardiväediviisi Smeršile. Nende seas oli ka leitnant Werner Redlich, kellele mõisteti sõjatribunalis suhteliselt tagasihoidlik karistus – 10+5 aastat. 1954. aastal vabanes ta Venemaa vangilaagrist ja tänu Adenaue-ri amnestiale pääses tagasi oma kodumaale Saksamaale, kus oli elus veel 1990-ndatel aastatel.

Jaak Pihlau

(1937)

Lõpetanud TPI automaatika erialal (1961), tehnikakandidaat (1970). 7 leituse, ligi 40 teadusliku artikli ja üle 10 raamatu autor. Käesoleval ajal tegeleb Eesti lähiajaloo uurimisega.